
ÁNGEL LÓPEZ GARCÍA

UNA VISIÓ INTEGRADA
DEL DIASISTEMA
FONOLÒGIC CATALÀ

---

1. SOBRE METODOLOGIA FONOLÒGICA

Quasi mig segle després del naixement “oficial” de la fonologia seguim sense resoldre una qüestió metodològica que a primera vista se’ns mostra crucial: en el supòsit de l’existència del segment, ¿quines condicions han de satisfer els trets pertinents que l’anàlisi creu descobrir-hi? S. Shane (1973: 25) proposà un triple criteri d’adequació: “The appropriate features ideally fulfil three functions: 1) They are capable of describing the systematic phonetics –a phonetic function. 2) At the more abstract level they serve to differentiate lexical items –a phonemic function. 3) They define natural classes, that is, those segments which as a group undergo similar phonological processes. The difficulty is to find the set of features which, in the most insightfull way, can fulfil all three of these requirements”.

I, en efecte, no s’equivocava Shane en ponderar les dificultats que enclou la consideració simultània d’1-2-3, perquè aquestes tres aproximacions representen altres tantes metodologies que en la història recent de la lingüística s’han sentit quasi sempre enfrontades i irreductibles:

1’) Considerar prioritària la funció fonètica dels trets condueix en darrer terme a una metodologia fonològica en què els fonemes descriuen algun tipus d’entitat física o, si més no, un cert patró de plausibilitat fònica. És, aquesta, l’actitud comunament adoptada pel descriptivisme americà i que es pot resumir en la definició de Chao (1934: 39-40): “A phoneme is one of an exhaustive list of classes of sounds

in a language such that every word in the language can be given as an ordered series of one or more of these classes and such that two different words which are not considered as having the same pronunciation differ in the order or in the constituency of the classes which make up the word”.

2') D'altra banda, si es concedeix prioritat a la capacitat dels trets fònics per introduir diferències de sentit entre lexemes, s'adopta llavors el principi de distintivitat característic de l'escola de Praga. Com és afirmat a les Tesis (1929: 10) els fonemes són “images acoustico-motrices les plus simples et significatives dans une langue donée”.

3') El punt de vista generativista, en fi, valora els processos morfofonològics. Així per exemple M. Halle (1956: 50) analitza [ts] en rus com un sol fonema /c/ perquè així es poden descriure regularment certs paradigmes de la declinació del tipus *zemlja* (nom. sing.) vs. *zemel'* (gen., pl.) *ovca* (nom., sing.) vs. *ovec* (gen., pl.).

No hi ha dubte que una descripció fonològica que satisfés simultàniament 1-2-3 seria capaç de conjugar les metodologies 1'-2'-3' i hauria d'ésser doncs preferida a qualsevol d'aquelles. La qüestió que voldria plantejar en el present treball és si tal afany resulta viable o no.

C. L. Ebeling (1967: 122) ha mostrat que 1-2-3 especifiquen tres tipus de trets que ell anomena “trets observats directament”, “trets coneguts directament” i “trets derivats”. Una vegada discutits els avantatges i inconvenients de cadascun dels mètodes, postula finalment una metodologia atenta a l'*audició del so* i no a l'*audició del missatge*, és a dir, una metodologia que proposa a l'oient-informant sèries de seqüències sonores constituïdes com si fossen noms propis (amb independència del seu possible sentit habitual), talment que puguin resultar igualment acceptables realitzacions opcionals que els parlants no usen. Com afirma aquest autor (p. 135), “The solution I propose in the present paper consists in the distinction of ‘basic distinctive features’ and ‘optional distinctive features’..., and further between, ‘basic phonemes’ and ‘heavy phonemes’ (i.e., phonemes containing an optional feature...)”.

Així s'aconseguiria que certs trets problemàtics 1, fonèticament possibles, fossen acceptats com a trets 2, i alhora resultarien independents dels processos 3 i conseqüentment compatibles amb aquest darrers. No obstant, ací no m'interessa tant el mètode d'anàlisi fonèmica concret a què condueixen aquestes observacions com el tipus de sistema fonològic que aparentment suggereixen, a saber, una sistematització fonemàtica capaç de conjugar 1-2-3 i on són coincidents.

Així per als partidaris d'1, entre diverses descripcions fonemàtiques alternatives, triarem aquella que assegure (Chao 1934: 2): a) adequació fonètica; b) simplicitat de l'estructura; c) economia; d) respecte del sentiment lingüístic natiu; e) respecte de l'etimologia; f) exclusió mútua entre fonemes; g) reversibilitat simbòlica. Remar-

quem que a), d) i e) responen a 1, 2 i 3, de forma que en el fons el criteri bàsic és la *simplicitat* (b-c-f-g).

D'altra banda, des del punt de vista de l'escola de Praga la teoria fonològica ha de procurar l'agrupament dels fonemes en "correlacions" (Trubetzkoy 1931), és a dir, ha de propiciar metodològicament la *generalitat* per la qual es tendeixen a excloure trets la combinació dels quals no es tradueix repetidament en tipus de fonemes.

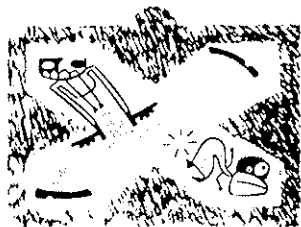
La fonologia generativista ha centrat el seu "desideratum" metodològic en el criteri de *naturalitat*: els trets han de propiciar classes naturals, açò és, han de permetre l'agrupació de segments que responen a idèntics processos morfofonològics (Chomsky i Halle 1965).

Idealment, la *simplicitat*, la *generalitat* i la *naturalitat* haurien de coincidir i amb açò 1'-2'-3'. Per desgràcia, però, no sempre és així: sovint un sistema de fonemes més reduït pot demanar un major nombre de trets que un inventari més ampli ja que certes combinacions de trets resten desaprovechades en el primer cas, però no en el segon; a més, fins en el supòsit que la *simplicitat* i la *generalitat* siguin correlatives, succeeix sovint que un nombre reduït de trets que agrupa molts fonemes defineix classes massa àmplies que no subjauen a processos morfofonològics interessants i que per tant resulten poc naturals.

Un intent de resoldre aquests inconvenients és la teoria del marcatge proposada per Chomsky i Halle (1968: cap. 8) segons la qual existeixen convencions que especifiquen per a certs trets un valor no marcat característic quan es donen determinades condicions, cosa que permet de calcular la complexitat d'un sistema que és igual a la suma dels trets marcats dels seus membres i, així, la *simplicitat* (complexitat) i la *naturalitat* esdevenen correlatives. El problema, com ha notat Vennemann (1972), és que amb això es defineix la *simplicitat-naturalitat* d'un sistema ocupant-se exclusivament de la complexitat dels segments que el formen, però sense tenir en compte les relacions que contrau, açò és, que la teoria de la marcada deixa sense resoldre la qüestió de la *generalitat*.

Totes les anteriors consideracions susciten, al meu parer, les següents reflexions:

- A) Un sistema serà molt més general com més correlacions contraguin els seus membres.
- B) Dins de cada correlació els trets no marcats seran òbviament aquells que repugnen la neutralització, és a dir, aquells que tendesquen a romandre en el major nombre possible d'entorns.
- C) D'aquí se segueix que una metodologia fonològica que pretenga de conjugar 1'-2'-3', és a dir, una metodologia que asseure la màxima *simplicitat*, *generalitat* i *naturalitat*, determinarà les convencions de marcatge vàlides per a situacions de neutralització, i mirarà de definir el conjunt de segments del sistema a base dels trets implicats en les esmentades convencions.

Els punts A-B-C plantegen la qüestió de l'*arxifonema*, que és el correlat immediat de la neutralització. Com se sap, aquesta noció ha estat modernament qüestionada, sobretot perquè sovint amaga simples distribucions defectives de fonemes.

No obstant, deixant a part el fet que la fonologia generativa l'haja recuperat parcialment, el mateix R. Jakobson la reivindica en treballs de l'època americana (1962: 634), encara que posant l'èmfasi no tant en els trets pressumptament neutralitzats com en allò que els fonemes que impliquen tenen en comú.

Aquest punt de vista —segons el qual una llengua que posseís els fonemes /p/ i /b/ i els neutralitzàs en certes posicions hauria d'ésser descrita posem per cas mitjançant dos fonemes "p": /+labial, -sonor/ i "b": /+ labial, ± sonor/, ha estat postulat, de forma molt similar però inversa, per R. A. Hall (1960) quan parla d'"hipofonemes" afegits a fonemes bàsics —en el nostre cas P vs. P̄, on el punt subscript és el símbol de la sonoritat. Siga com vulga, el cas és que aquest plantejament troba confirmacions psicolingüístiques en els errors de la parla: segons ha demostrat recentment Davidsen-Nielsen (1978: 91, nota 3) la pronúncia errònia: "the [rǣnd] orker of" per "the [rǣnk] order of" exigeix /Ng/ o /Nk/ i no /ŋk/ que hauria donat */ŋd/.

La conclusió més interessant que es pot extraure de tot açò és que la nostra *metodologia sistemàtica* A-B-C (açò és, l'ús d'aquells trets que es mantenen en les posicions de neutralització i solament d'ells) resol les contradiccions suscitades per 1'-2'-3') com la *metodologia descriptiva* d'Ebeling era capaç de conjuguar els requeriments plantejats pels tipus de trets 1-2-3 (correlatius d'1'-2'-3'); ja que com podem recordar això el duia a postular "basic phonemes" (i.e. operatius en posicions de neutralització) enfront de "heavy phonemes" (resultants d'afegir als anteriors determinats trets opcionals). D'això resulta que per a cada posició funcional cal delimitar un inventari de fonemes específic (opció defensada ja per W. F. Twaddell, 1935), i que els tres definitoris de les posicions defineixen al seu torn els fonemes operatius en elles, alhora que es combinen per donar lloc als fonemes vàlids en els entorns de major contrastivitat. Tot seguit exemplificarem aquests principis analitzant el diastema fonemàtic català: com veurem a continuació, un plantejament d'aquest tipus permet d'obtenir no sols una descripció extremadament econòmica i coherent (açò és, simple, general i, pel que hem dit més amunt, natural), sinó també enfocar sota noves perspectives qüestions tan debatudes com l'estatut fonemàtic de [w], [j], o el de la vocal neutra [ə] del català oriental.

2. EL SISTEMA CONSONÀNTIC CATALÀ

Com se sap, el sistema consonàntic català ha estat descrit per E. Alarcos (1953) i per A. Badia (1965, 1973) de forma diferent. Tots dos coincideixen a admetre els fonemes /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /m/, /n/, /ŋ/, /l/, /ʎ/, /r/ i /r̄/;

Badia hi afegeix també les fricatives sonores /y/, /w/ i les africades /tʃ/, /tʃʃ/, /tʃʃ/: com veurem a continuació, convé de considerar /w/ com una consonant i reservar /y/ –per bé que amb entitat fonemàtica– per al sistema vocàlic, alhora que a propòsit dels grups pertoca postular una solució intermèdia.

Distingirem tres posicions bàsiques de neutralització –i) implosió sil·làbica medial; ii) implosió sil·làbica final; iii) explosió sil·làbica inicial–, i una posició de contrast màxim –iv) explosió sil·làbica medial. Tot açò origina el següent inventari de trets, resultants d'altres tants arxifonemes (val a dir que la nostra metodologia es circumscriu a l'àmbit de la paraula en sentit ampli, i que conseqüentment no seran considerades les assimilacions fonosintàctiques; salvat algun cas aïllat, els exemples són de Badia):

a) Tret / + labial/ i (arxi)fonema labial /P/: resulta de la neutralització de /p/ i /b/ en posicions ii) –*el cap* amb /p/ com *ell cap* (verb *cabere*) amb /b/.

b) Tret / + dental/ i (arxi)fonema dental /T/: resulta de la neutralització de /t/ i /d/ en posicions ii) –*el pot* amb /t/ com *ell pot* (verb *poder*) amb /d/.

c) Tret / + alveolar/ i (arxi)fonema alveolar /S/: resulta de la neutralització de /s/ i /z/ en posicions ii) –*jo fos* amb /s/ (verb *ésser*) com *fos* (verb *fondre*) amb /z/.

d) Tret / + palatal/ i (arxi)fonema palatal /Š/: resulta de la neutralització de /š/ i /ʒ/ en posicions ii) –*baix* (fem. *baixa*) amb /š/ com *vaig* (verb *anar* del qual resulta la interjecció *vaja!*), que pot realitzar-se [baš] o [baš] (la variant fricativa és freqüent en els dialectes occ. i es pot sonoritzar per fonètica sintàctica com ha observat Guirau 1979: 122).

e) Tret / + velar/ i (arxi)fonema velar /K/: resulta de la neutralització de /k/ i /g/ en posicions ii) –*ric* amb /k/ com *jo ric* (verb *riure*, subj. *rigui*, etc.) amb /g/.

f) Tret / + nasal/ i (arxi)fonema nasal /N/: resulta de la neutralització d'altres consonants que adopten la forma de la nasal següent a la qual s'assimila, en posicions i) –*atmosfera* fet [əmmosférə], etc.

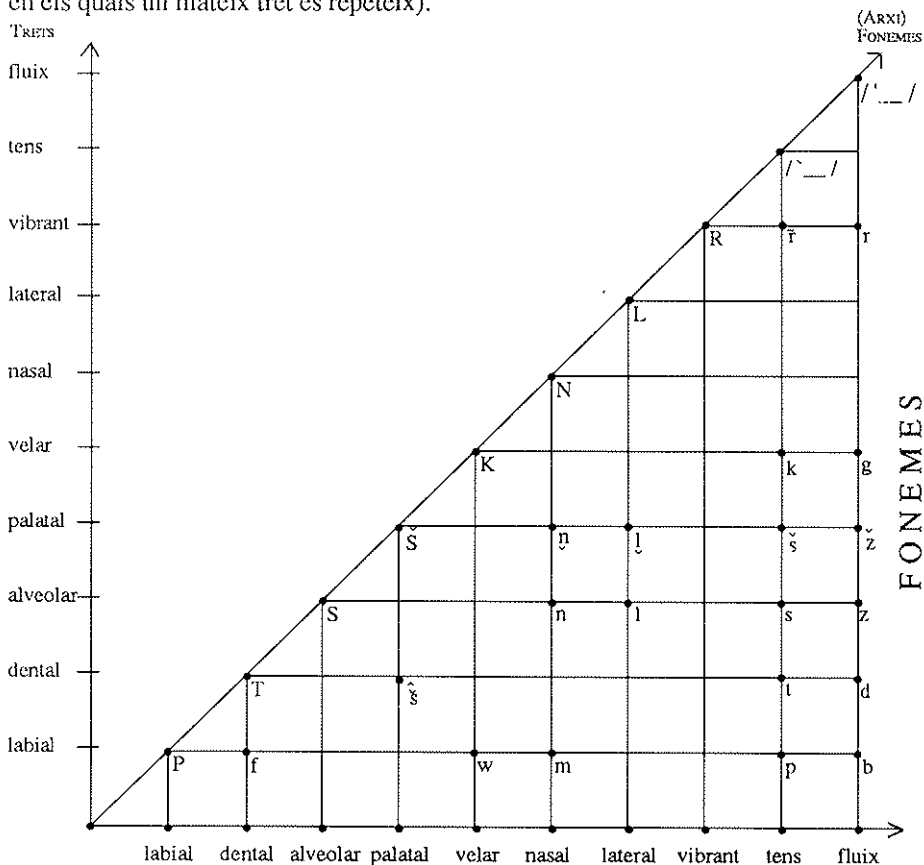
g) Tret / + lateral/ i (arxi)fonema lateral /L/: resulta de la neutralització d'altres consonants que adopten la forma de la lateral següent, a la qual s'assimilen, en posicions i) –*guatlla* fet [gwállə], etc.

h) Tret / + vibrant/ i (arxi)fonema vibrant /R/: resulta de la neutralització de /r/ i /r̄/ en posicions i), ii) i iii) –Badia, 1973, 9: cfr. *mar* com /máR/, etc.

i) Tret / + tens/ i (arxi)fonema tens /___/: resulta de la neutralització de consonants davant consonant tensa, a la qual s'assimilen, en posicions ii) –*adoptar* com [əduktá], etc.

j) Tret / + flux/ i (arxi)fonema flux / '___ /: resulta de la neutralització de consonants davant de consonant fluxa, a la qual s'assimilen, en posició ii) *-advent* com [əbbén], etc.

Aquests deu trets permeten d'obtenir, mitjançant associacions binàries entre ells, tots els fonemes consonàntics catalans (val a dir que els (arxi)fonemes són fonemes en els quals un mateix tret es repeteix).

La definició dels fonemes consonàntics del català serà, doncs, la següent:

- /p/: + labial, + tens.
- /b/: + labial, + flux.
- /f/: + labial, + dental (açò és, làbio-dental).
- /t/: + dental, + tens.
- /d/: + dental, + flux.

/s/:	+ alveolar, + tens.
/ʃ/:	+ palatal, + tens.
/z/:	+ alveolar, + fluix.
/ʃ̃/:	+ dental, + palatal (açò és, dento-palatal).
/ʒ/:	+ palatal, + fluix.
/k/:	+ velar, + tens.
/g/:	+ velar + fluix.
/w/:	+ labial, + velar (açò és, làbio-velar).
/m/:	+ nasal, + labial.
/n/:	+ nasal, + alveolar.
/ɲ/:	+ nasal, + palatal.
/l /:	+ lateral, + alveolar.
/l̥ /:	+ lateral, + palatal.
/r̃ /:	+ vibrant, + tens.
/r /:	+ vibrant, + fluix.
/p /:	+ labial, + labial.
/t /:	+ dental, + dental.
/s̃ /:	+ alveolar, + alveolar.
/ʃ̃ /:	+ palatal, + palatal.
/k /:	+ velar, + velar.
/N /:	+ nasal, + nasal.
/L /:	+ lateral, + lateral.
/R /:	+ vibrant, + vibrant.
/ ' __ /:	+ tens, + tens.
/ ` __ /:	+ fluix, + fluix.

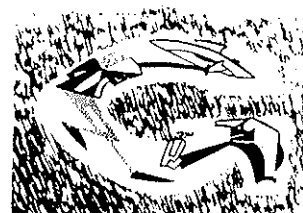
Aquest inventari suscita les següents reflexions:

2.1.

D'una banda, crida l'atenció el caràcter eminentment articuladori i no acústic dels trets. Cal dir que passat el període en què els fonòlegs afavorien les definicions acústiques (Fant 1960), avui en dia es tendeix novament a concedir prioritat a l'aspecte articuladori i açò tant dins la fonologia de Praga (Martinet 1957), com dins la fonemàtica descriptiva americana (Lamb 1966), o al si del generativisme mateix (Chomsky i Halle 1968). De fet la preferència pels trets acústics ha estat motivada pel binarisme, açò és, pel fet que si el tret /+labial/ té un sentit inequívoc, el tret /—labial/ és mancat d'entitat fònica perquè inclou tots els altres punts d'articulació; per contra, /+dens/ i /—dens/ constitueixen caracteritzacions coherents i empíricament motivades

que, combinant-se amb /+greu/, /-greu/, són capaces de restituir les etiquetes articuladòries usuals.

No obstant, la nostra classificació, com es deu haver observat, *només usa especificacions positives*, cosa que invalida evidentment l'objecció anterior; a més, els esmentats trets no són establerts capritxosament, sinó que són avalats per altres tantes neutralitzacions, segons s'ha vist. R. Jakobson criticava una ressenya de R. A. Hall Jr. sobre la dissertació de P. Soffietti (Jakobson 1971: 436-37) on assenyalava la inadequació dels rètols "bilabial", "làbio-dental", "palato-alveolar", etc., per a caracteritzar les consonants portugueses, perquè labials i làbio-dentals, o alveolars i palato-alveolars, es trobaven en distribució complementària i no s'hi hauria aplicat el principi metodològic que subjau a la ganiveta d'Ockman (*entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*): el lector, tot i així, pot advertir que la nostra definició dels fonemes consonàntics catalans se serveix de 10 trets per a 20 fonemes compostos i uns altres 10 de simples, mentre que la d'Alarcos (1953) emprava 12 trets —dens, difús, greu, agut, oral, nasal, tens, fluix, mat, estrident, interrompte, continu— per a tan sols 18 segments diferencials i 6 arxifonemes. En tot cas, açò no significa que els fets palesats per trets acústics, binaris o no (p. ex. la proximitat entre velars i labials, greus totes dues, etc.), manquen d'interès, però probablement el seu estudi no pertany a la fonologia, sinó a la morfofonologia com a component independent.

2.2.

Aquest tipus de tractament permet de configurar, a més de les habituals articulacions nasals, laterals i vibrants, una sèrie transicional

k	p	t	š: s
w	f		š
g	b	d	ž: z

on els punts d'articulació simple, que es compliquen amb l'addició d'un dels membres de la parella tens/fluix (açò és, velar, labial, dental, palatal i alveolar), alternen amb punts d'articulació complexos, (làbio-velar, làbio-dental, dento-palatal) que no poden afegir-hi distintivament l'esmentat doblet. Llevat que siga per la manca d'un fonema transicional complex entre el palatalisme o el velarisme i l'alveolarisme, la simetria —i doncs, la generalitat— és molt notable: d'altra banda, l'esmentada manca es relaciona amb el fet que /+ alveolar/ convé igualment a les vibrants i a una part de les laterals i nasals, és a dir, que es tracta del punt d'articulació mitjà vers el qual tendeixen totes les consonants.

2.3.

L'inventari de definicions exposat més amunt exigeix naturalment considerar /w/ (però no */j/) i /š/ = /ʃ/ + /s/ i no */z/ = /ʒ/ + /z/; */ž/ = /ʒ/ + /z/ com a fonemes.

Pel que fa a la primera qüestió, pareix com si l'entitat fonètica especial de [w] i [j], açò és, el fet que es tracte de lligams, exigís una anàlisi fonemàtica idèntica per a tots dos sons, sia "vocàlica", com vol Alarcos, sia "consonàntica", segons postula Badia. Tanmateix, cal dir que fonològicament els factors decisoris poden funcionar de manera diferent en cadascun i classificar-los en inventaris diferents. D. Jones (1976: 281-285) ha mostrat que en francès [u] i [w] poden ser atribuïts a un mateix fonema quan els parlants identifiquen *voua* amb *voit* –[vwa], *joua* amb *joie* –[žwa]–, etc., però a dos fonemes diferents, un de vocàlic per a *voua*, *joua* –[vua], [žua]–, i un altre de consonàntic per a *voit*, *joie* –[vwa], [žwa]– posat que facen distinció; per contra, [i] i [j] han de ser tractats sempre com a dos fonemes diferents sobre la base de *trahi* –[trai]– al costat de *travail* –[travaj]–, etc. En català [w] i [u] poden oposar-se en certs contextos –cfr. *quota / cuota*, com [kwótə] / [kuótə]–, la qual cosa demostra que es tracta de dos fonemes diferents, el primer consonàntic (en *quadre*, *deuen*, *treure*, i [v] en *cavall*, etc., en certes zones, etc.) i el segon vocàlic (en *vàlua*, *nus*, etc.); per contra [j] i [i] no s'oposen mai així: l'únic exemple que aporta Badia –*mieu vs. m'hi heu*– és inacceptable per dues raons: perquè un dels termes de l'oposició és onomatopèic (pel mateix motiu hauríem de considerar /s/ com a vocal ja que funciona com a nucli sil·làbic en *psí*), i perquè l'altre resulta de combinacions de fonètica sintàctica.

Una altra raó que abona el meu punt de vista és el fet que, com reconeix la gramàtica normativa, [w] apareix en la seqüència creixent "Cons. + w + Voc.", però no [j], ja que la paraula *fiasco* adduïda per Badia és un italianisme (val a dir que altrament hauríem d'admetre també en català un fonema velar fricatiu sord /x/, resultant de préstecs castellans, el qual ha arribat a produir parelles mínimes (*jotal/cota*, *jama/cama*, cfr. Mariner, 1976, 307): un lligam que des del punt de vista fonètic és una líquida, difícilment pot ésser considerat com a consonàntic si no comparteix els mateixos entorns que /r/, /l/, etc., açò és, *clau*, *crit* i en general Cons. + Líq. + Voc. El caràcter fonemàticament consonàntic de /w/, en relació amb /j/ es manifesta també en el fet que en alguns dialectes contraga variació lliure amb /b/ –(*seba*), (*sewa*)– en posició explosiva i induïda pel seu caràcter làbio-(velar), fenomen similar a la confluència de /š/ i /š̃/ en algunes zones (*xiquet* com [šiket], [š̃iket]: d'aquí que Wheeler (1977) haja arribat a proposar els fonemes consonàntics /kʷ/, /gʷ/, si bé no cal aquesta solució perquè resulta antieconòmica.

2.4.

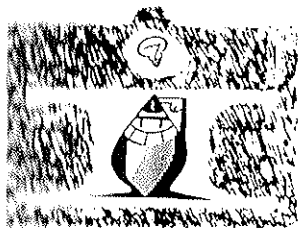
Quant al problema dels grups consonàntics /t/ + /s/, /t/ + /z/, /t/ + /ʃ/ i /t/ + /ʒ/, Alarcos i Badia coincideixen en el rebuig del caràcter fonemàtic de /t/ + /s/ ja que les seues aparicions medials són molt reduïdes –*potser, lletsó*– i fàcilment descomponibles, mentre que les finals tenen sempre una motivació morfològica. Pel que fa als altres tres, Badia (1965: 3 2-17) s'oposa a la solució difonemàtica d'Alarcos per diverses raons: perquè les realitzacions medials d'aquests grups són molt nombroses i a més contrastants, perquè així s'arriba a un sistema més integrat en el sentit de Martinet (1964: 3.21), pel sentiment lingüístic dels parlants nadius, i per motius etimològics. Tanmateix, cal dir que aquestes raons, necessàries sens dubte, no em semblen suficients: per la mateixa raó caldria considerar /p/ + /l/ i /k/ + /l/ com a fonemes catalans, atès que són molt freqüents i contrasten entre si –*claca/placa, clor/plor*– (en cat. occ., on es pronúncia -r en ambdós casos), o amb fonemes simples –*cor*, etc.–; la pretesa “integració” és exigida per la proposta sistemàtica de Badia, però en un altre tipus d'aproximació com la que propugnen ací, només és necessària l'existència d'un fonema dento-palatal que aplegue els trets /+ dental/ i /+ palatal/, i és indiferent que es tracte del sord /t/ + /ʃ/ o del sonor /t/ + /ʒ/; l'apel·lació al sentiment lingüístic és sempre un criteri molt discutible, car la fonologia és una ciència abstracta, no una disciplina psicolingüística (per la mateixa raó caldria considerar com a fonemàtics els grups Cons. + Voc. de les llengües semítiques, sentiment lingüístic natiu que reflecteixen els seus sistemes d'escriptura); i, en fi, els motius etimològics o contrastius (amb el francès i amb el castellà) no exigeixen la solució monofonemàtica, però la primera té l'inconvenient de no permetre de donar compte simultàniament d'altres variants diasistemàtiques i en particular de les del català occidental, segons he mostrat en un altre lloc (López García 1980).

Tot i així, açò no significa que no m'incline pels arguments d'Alarcos, recentment reafirmats (Alarcos: 1979), en contra de l'opinió de Badia: d'una banda, segons he mostrat en el treball citat més amunt, els grups /t/ + /ʒ/ i /t/ + /z/, tot i no ser exactament fonemes, s'aproximen a la fonematicitat, atès que constitueixen “grups consonàntics categorials”; d'una altra, em sembla absolutament evident que /ʃ/ és un fonema, segons reflecteixen per cert les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans per la posició final, normes que el representen amb el dígraf específic *ig* (*roig, boig*, no *ix sobre *ix* de /ʃ/ en *peix, boix*), en contrast de les solucions de t + z, t + g de *dotze, metge*, etc.

Cal notar que, enfront de tots els altres grups, /ʃ/ cap en totes les posicions: inicial, medial i final, on contrasta amb el simple /s/ –*txec/xec, fatxa/faixa, vaig/baix*–, cosa que demostra que el seu comportament distribucional és similar al de la majoria de les consonants, particularment al de /t/ i /ʃ/ a la suma dels quals s'aproxima fonèticament –*tap/matí/ret, xoc/coixí/peix*–, i no al dels grups que manquen en la

posició inicial $-*t/ + /ʒ/...$ o en la final $-*...p/ + /l/$. És cert que seguint el criteri commutacional de Martinet (1939) el grup $t/ + /ʒ/$ pot commutar-se per $t/$, $/ʒ/$ o $/l/$ i consegüentment tindríem dos fonemes; no obstant, cal notar que, com ha demostrat Heilmann (1963), aquest mètode no sempre resulta adequat; estadísticament, i pel que fa al còmput de trets (Harms, 1966), la solució $t/ + /ʒ/$ eliminaria l'agrupació integrada de $/+$ palatal/ i $/+$ dental/ en un sol fonema $/ʒ/$, exigint resoldre $/l/$ amb el tret diferencial $/+$ fricatiu/, el qual se sumaria al seu torn a $/s/$, $/z/$, $/ʃ/$, $/ʒ/$ o amb el tret $/+$ sord/, que s'afegiria a $/s/$, $/ʃ/$, $/p/$, $/t/...$, és a dir, conduiria sempre a una proposta menys econòmica.

Finalment, i encara que les raons morfofonològiques no siguen en general preses en consideració en aquest treball, es pot veure que és molt més senzill explicar *roig/roja* com $tʃʃ/ tʃʃa$, açò és, com a alternança de dos fonemes simples $ʃ \sim ʒ$ a la manera de *seriós/seriosa* amb $s \sim z$, que suposant $(t/ + /ʃ/ \sim ʒ/$: les dites alternances només exigeixen, a propòsit d'açò, la monofonematicitat de $/ʃ/$, car els altres grups (llevat del desestimad $t/ + /s/$) no són finals de mot. Un valor suplementari similar enclou l'argument segons el qual l'únic grup (si exclouem novament $t/ + /s/$) comú al diasistema i que per tant es dona en tots els dialectes, inclòs l'"apitxat", és $/ʃ/$: tanmateix, ací només li concedirem qualitat de circumstància coadjuvant.

3. EL SISTEMA VOCÀLIC CATALÀ

Les anteriors reflexions deixen, per a l'inventari de les vocals catalanes, 7 fonemes canònics, (8 en mallorquí, que inclou $/ɔ/$; 5 en rossellonès) en les posicions de contrast màxim – i $/ɛ/ ɛ/a /o/o/u$, és a dir, *siclsécl/sec/sacl/soclsócl/suc* (mall. *deu*, "Divinitat" / *deu* "cert nombre" / *deu* "certa forma del verb 'deure'"), mentre que, en les posicions de neutralització, hi queden no sols $i/e/a/o/u$ en català occidental i $i/ɔ/u$ en català oriental ($i/a/u$ en alguerès) sinó també el nostre rebutjat candidat a consonant $/j/$. La importància de $/j/$ per explicar el problema de la vocal neutra és decisiva, com es veurà tot seguit. Com se sap, Alarcos (1965, 1973) considera que la $/ɔ/$ del cat. or. és la realització de l'arxifonema $/A/$ que neutralitza $ɛ/ɛ/a$ en posició àtona; per contra, Badia (1965, 1973) s'inclina a atribuir-li un valor fonemàtic –és a dir, $/ɔ/-$ atès el contrast que presenta amb altres fonemes vocàlics en entorns com ara: *a* $[ɔ]/ah/[a]$ *eh* $[ɛ]$ i $[i]/oh!$ o/cq $[o]/ho[u]$, o bé: *pel dret* $[pɔl drét]$ / *pal dret* $[pál drét]$, *me la* $[mɔlɔ]$ / *mala* $[málɔ]$, *se l'abaixa* $[sɔlɔ báʃa]$ / *sala baixa* $[sálɔ básɔ]$, etc.; Avram (1973) arriba a una solució de compromís i considera $/ɔ/$ com una realització de l'arxifonema $/ə/$ que neutralitza $/a/, /ɛ/, ɛ/, /ɔ/$ en la síl·laba àtona a la manera d'Alarcos, però conferint-li un valor fonemàtic $-/ɔ/-$ en els monosíl·labs a la manera de Badia; Cerdà (1979), en fi, torna al plantejament d'Alarcos, però considerant rellevant en

català el timbre i no la tonicitat, que seria un tret redundant que acompanya els fonemes de l'esquema ple.

Diguem, per la nostra banda, que aquesta sèrie d'estudis aporta, sens dubte, valuoses dades i anàlisis aprofitables, però no deixa de suscitar alguna inquietud. Com a objecció general a tots ells caldria assenyalar la seua parcialitat, atès que es limiten a descriure solament una parcel·la dialectal del català, a saber, la modalitat barcelonina: tot el català occidental en resta fora, i fins i tot la varietat mallorquina de l'oriental, que coneix /ə/ en posicions tòniques (i no parlem ja dels parlars extrapeninsulars, el rossellonès i l'alguerès). Aquests treballs parteixen, a més del supòsit que un fonema i un arxifonema són entitats metodològicament diferents i, doncs, no poden contrastar –Alarcos, Cerdà– o, en cas de fer-ho, pertanyen a dos sistemes diferents, el dels monosíl·labs –Avram, en part Badia– i el dels polisíl·labs: tanmateix, aquest tipus d'argumentació conduiria en gramàtica, per exemple, o a desvincular l'infinitiu, que és modalment neutre, del sistema de l'indicatiu i del subjuntiu, o a assentar l'oposició estructural "infinitiu/indicatiu-subjuntiu" en el criteri distribucional "coincidència de persona en el subjecte d'ambdues clàusules" (*jo vull menjar, tu vols menjar, ell vol menjar*) / "divergència de persones en el subjecte d'ambdues clàusules" (*jo vull que tu mengis*), criteri absolutament formal i extern, com ho palesa la comparació amb altres llengües (llatí *volo edere/volo te edere*). Em sembla que les dificultats anteriors poden ser salvades si considerem, com al sistema consonàntic, un entorn de màxima distintivitat i) /+ nuclear, + tònic/ i dos entorns propensos a la neutralització, sia ii) /-tònic/, sia iii) /-nuclear/. D'aquesta manera arribem als següents trets (i arxifonemes) vocàlics:

a') Tret /velar/ i arxifonema velar /O/: prové de la neutralització de u/o/ɔ en cat. or. (realitzat [u]), i de la neutralització de ɔ/ɔ en cat. occ. (realitzat [o] en posicions ii).

b') Tret /+ palatal/ i arxifonema palatal /E/: prové de la neutralització de e/ɛ/a en cat. or. (realitzat [ə] o [a]) i de la neutralització de e/ɛ en cat. occ. (realitzat [e] en posició ii).

c') Tret /+ anterior/ i arxifonema anterior /J/: prové de la neutralització de i/ɛ en posicions ii) i iii). Aquest tret caracteritza doncs el so [e] de *teatre* –[teátrə], mai *[təátrə] en cat. or.– o de *frase* –[fráse], no *[frásə]–, i els sons [j] de *jo, deien, aigua*, etc., i [i] d'*escrivà*. Badia, en estudiar aquesta curiosa peculiaritat del català (or.) per la qual *e* es manté en hiatus amb *a*, i com a final, però *o* es transforma regularment en *u*, assenyala (1973: 120-21):

“Mais, à vrai dire, je ne serais pas surpris si, un jour, on en fournissait une explication d'ordre phonétique intérieur, propre au système”.

Crec que el paral·lelisme entre *ij* i *ɛ* sobre açò resulta il·luminador, perquè tant

un(s) com el(s) altre(s) constitueixen excepcions a la realització de les vocals palatals com [ɔ] en entorns àtons del català central: caldrà postular, doncs, un arxifonema /J/ realitzat ara [i], [j], adés [ç], cosa que resol, així mateix, dos problemes pendents: el caràcter i la col·locació de [j], que segons hem vist no és una consonant, i el fet –indicat pels estudiosos– que la [i] àtona catalana difícilment es pot considerar neutralització de diversos fonemes.

El tret /+ anterior/ de /J/ reuneix doncs tot allò que [j], [i], [ç] tenen en comú, excloent del seu espectre de realitzacions la vocal [a], que és /+ palatal/ –i, com veurem, també /+ velar/–, però, més aviat, central i no anterior. El tret /+ palatal/ recobreix òbviament ç/ç/a del cat. or. i ç/ç del cat. occ.: *el que importa és que si inclou /a/, exigeix necessàriament bé una realització neutra [ɔ], perquè la variant [ç] no valdria com a palatal indiscriminada (cosa que és [ɔ]) sinó com a “palatal de mínima obertura”, en el qual cas arribaríem a la solució indesitjable [i], bé la “palatal de màxima obertura” [a] segons s’esdevé en l’alguerès: en canvi en el sistema de les velars, com que no existeix l’arxifonema */W/ (recordem que /w/ és consonant), la neutralització de u /ɔ/ɔ es realitza lògicament [u]. Pel que fa al cat. occ., no hi ha problemes ja que ç/ç i ɔ/ɔ –que són sèries d’un sol matís vocàlic [ç], [ɔ], segons reflecteix la morfologia i abundoses confusions palesades per Badia en diversos treballs (1969, 1970)– es realitzen en neutralització com a [ç], [ɔ] sense implicar [i], [u] com és natural.*

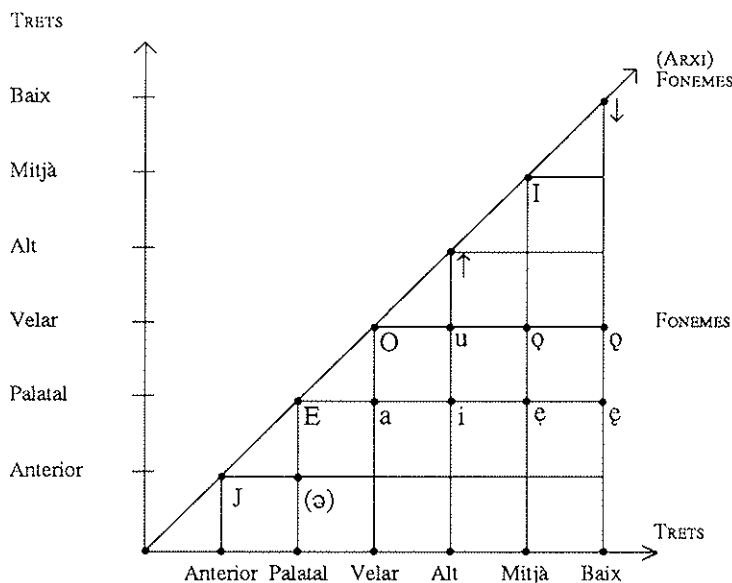
Caldria afegir a aquests trets les especificacions d’altura –/+ alt/ /+ mitjà/ /+baix/– resultants dels contorns tonals finals pertinents en català, és a dir: d’) la cadència –/↓/ o tret /+ baix/–; e’) l’anticadència –/↑/ o tret /+ alt/–; f’) la suspensió –/|/ o tret /+ mitjà/– (cfr. Hockett 1958: 35 i ss. per al caràcter fonemàtic d’aquestes entitats). No ha de sorprendre el lector que impliquem els contorns tonals en les definicions del sistema vocàlic perquè òbviament es tracta de propietats fonètiques realitzades en entorns ii) i iii) –ja que s’estenen al llarg de tot el discurs–, tals que ajuden a diferenciar significats, és a dir, que tenen pertinència fonològica: Mettas (1963) ha posat l’accent, d’altra banda, en la relació que observen el timbre i la durada vocàliques amb aquests elements suprasedgmentals.

El que hem dit adés permet de definir els següents fonemes i (arxi)fonemes vocàlics catalans:

/i/:	+ palatal, + alt.
/ç/:	+ palatal, + mitjà.
/ç/:	+ palatal, + baix.
/a/:	+ palatal, + velar; val a dir que la <i>a</i> catalana es caracteritza per l’alternança de palatals – <i>avi</i> – i velars – <i>altre</i> –.
/u/:	+ velar, + alt.
/ɔ/:	+ velar, + mitjà.

/ɔ/:	+ velar, + baix.
(/ə/):	en mallorquí: + palatal, + anterior; val a dir que una cosa és l'arxi fonema / + palatal, + palatal/ del barceloní o del mallorquí mateix —és a dir, /E/—, que no pot ser anterior perquè es confondria amb /J/, i una altra el fonema balear /ə/, que contrasta amb els altres i és evidentment anterior i palatal, però és mancat de subespecificació d'altura: és per això que el primer es pot realitzar [a] en alguerès, cosa que en el segon és impensable.
/J/:	+ anterior, + anterior.
/E/:	+ palatal, + palatal.
/O/:	+ velar, + velar.
/↑/:	+ alt, + alt.
/↓/:	+ mitjà, + mitjà.
/↓/:	+ baix, + baix.

Com en el cas consonàntic, cada fonema i (arxi)fonema s'obté en un sistema de coordenades binàries que l'especifiquen per mitjà de dos trets (en rossellonès, naturalment, el tret /+ mitjà/ només defineix la suspensió, de manera que /e/: + palatal, + baix; /o/: + velar, + baix).

Com es pot observar, no estimem pertinent l'accent, tot i que, òbviament, dóna lloc a distincions significatives en català (Badia, 1972), car entenem, amb R. Cerdà, que aquestes poden ser expressades en termes de timbre (nova relació entre fenòmens tonals i de timbre vocàlic que no voldria deixar d'assenyalar). Deixant a part això, pense que els avantatges més evidents d'aquest tractament del sistema vocàlic català són dos: que permet de donar compte de la totalitat del diasistema (açò és, del cat. or. i del cat. occ. *ahora*), enfront d'allò que sol passar amb uns altres intents de caracterització, excessivament polaritzats per la problemàtica de la [ə] neutra del català oriental; i que aquest so (i fonema en mallorquí) passa a ser explicat per raons internes com una necessitat del sistema, el qual només pot realitzar el tret / + palatal/ en la forma [ə] o [a] quan expressa la neutralització de e/ɛ/a, o en la forma [e] quan manifesta la de e/ɛ, però no en la forma [i]. Que aquesta peculiaritat entronque precisament amb el fet de la nostra acceptació de /w/, però no de /j/, com a fonema consonàntic català, demostra que el sistema vocàlic és tributari del consonàntic i aquest d'aquell, cosa que, per cert, no té res de sorprenent, ja que una llengua és una estructura de nivells i de paradigmes que es condicionen recíprocament.

Ángel López García
Universitat de València

REFERÈNCIES

- AA.DD. (1929) "Thèses présentées au premier Congrès des philologues slaves, *T.C.L.P.*, I, pp. 5-29.
- ALARCOS, E. (1953) "Sistema fonemático del catalán", *Archivum*, III-1, pp. 135-46.
- (1973) "De fonología catalana: la vocal neutra", *Archivum*, 83, pp. 293-97.
- (1979) "De fonología catalana: los sonidos africados", *Homenaje a S. Gili (in memoriam)*, Barcelona, Vox, pp. 41-51.
- AVRAM, A. (1973) "Sur le statut phonologique de la voyelle neutre en catalan", *Revue Roumaine de Linguistique*, 28, 5, pp. 399-405.
- BADIA, A. (1965 a) "Problemes de la commutació consonàntica en català", *Boletín de Filologia*, Lisboa, XXI, pp. 213-335.

- BADIA, A. (1965 b) "Función significativa y diferencial de la vocal neutra en el catalán de Barcelona", *R.F.E.*, XLVIII, pp. 79-93.
- (1969) "Algunes mostres de les igualacions $\epsilon = e$ i o / o en el català parlat a Barcelona", *Philologische Studien für J. M. Piel*, Heidelberg, pp. 24-29.
- (1970) "Les oppositions phonologiques e/e et $o = o$ du catalan dans les rimes des poètes modernes", *Actes du XIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Bucarest, I, pp. 341-74.
- (1972) "Els prosodemes en català", *R.E.L.*, II-1, pp. 17-35.
- (1973) "Phonétique et phonologie catalanes", en *La linguistique catalane*, Paris, Klincksieck, pp. 115-79.
- CERDÀ, R. (1979) "Sustancia y forma en la vocal neutra del catalán central", *R.E.L.*, IX, pp. 309-76.
- CHAO, Y. R. (1957) "The non-Uniqueness of Phonemic Solutions of Phonetic Systems", en M. Joos, *Readings in Linguistics I*, Chicago University Press, 38-54 (1th 1934, *B.I.H.P.L.A.S.*, IV-4, pp. 363-97).
- CHOMSKY, N. and HALLE, M. (1965) "Some Controversial Questions of Phonological Theory", *Journal of Linguistics*, I, 2, pp. 97-138.
- (1968) *The Sound Pattern of English*, New York, Harper and Row.
- DAVIDSON-NIELSEN, N. (1978) *Neutralization and Archiphoneme*, Copenhagen.
- EBELING, C. D. (1967) "Some premises of phonemic analysis", *Linguistic Studies presented to A. Martinet*, "Word", 23, pp. 122-38.
- FANT, G. (1960) *Acoustic Theory of Speech Production*, The Hague, Mouton.
- GUTRAU, A. (1979) "El fonema palatal africac sonor /z/ en el valencià: camp de dispersió i al·lòfons", *S.L.H.*, II, 1, pp. 107-33.
- HALL, R. A. JR. (1960) "Italian [z] and the Converse of the Archiphoneme", *Lingua*, IX, pp. 194-97.
- HALLE, M. (1959) *The Sound Pattern of Russian*, The Hague, Mouton.
- HARMS, R. T. (1966) "The measurement of phonological economy", *Language*, 42, pp. 602-11.
- HEILMANN, L. (1963) Resenya d'A. Rosetti, *Recherches sur les diptongues roumaines*, Bucarest, 1959, *Quaderni*, VII, p. 147.
- HOCKETT, CH. (1958) *A Course in Modern Linguistics*, New York.
- JAKOBSON, R. (1971 a) "Retrospect", *Selected Writings I: Phonological Studies*, The Hague, Mouton, pp. 629-58 (escrit el 1961).
- (1971 b) "For the correct presentation of phonemic problems", *Selected Writings I*, op. cit., pp. 435-42 (escrit el 1951).
- JONES, D. (1976) *The Phoneme. Its Nature and Use*, Cambridge University Press.
- LAMB, S. M. (1966) "Prolegomena to a theory of phonology", *Language*, XLII, pp. 536-73.

- LÓPEZ GARCÍA, Á. (1980) "De fonología catalana liminar: la cuestión del *apitxat*", *Actes del XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, Ciutat de Palma, (en premsa).
- MARINER, S. (1976) "El préstamo fonológico", *R.E.L.*, 6-2, pp. 301-309.
- MARTINET, A. (1939) "Un ou deux phonèmes?", *A.L.*, I, pp. 94-103.
- (1957) "Substance phonique et traits distinctifs", *B.S.L.P.*, LIII, 2, pp. 72-85.
- (1964) *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, 2^a ed.
- METTAS, O. (1963) "Étude sur les facteurs ectosémantiques de l'intonation en français", *Tra.Li.Lit.*, I, pp. 143-54.
- SHANE, S. (1973) *Generative Phonology*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- TRUBETZKOY, N. (1931) "Die phonologischen Systeme", *T.C.L.P.*, IV, pp. 96-116.
- TWADDELL, W. F. (1957) "On defining the Phoneme" dins Joos, M., *Readings in Linguistics I*, op. cit. (1th Lang. Monograph, n° 16, 1935).
- VENNEMANN, TH. (1972) "Sound change and markedness theory: on the history of the German consonant system", dins Stockwell, R. P. i Macaulay, R. V. S. eds., *Linguistic Change and Generative Theory*, Bloomington, Indiana UP, pp. 230-74.
- WIEBELER, M. W. (1977) "Els fonemes catalans: alguns problemes", *Els Marges*, 9, pp. 7-22.

